

יותר יכולתי להבחין ביסודות היהודיים בליתורגיה). איני זוכר מה הייתה התרשמותי מהתפילות: העמידה מצידו השני של המחסום העניקה יותר הרגשה של הצצה אל תוך חלון מאשר מעורבות אישית.

חזרנו לבית. כולנו התאספנו בפרוזדור שלפני חדר האוכל, ועם צלצול פעמון קטן נכנסנו: בפינת החדר עמד עץ האשוח המקושט, עם נרות דולקים. החלו לשיר *Stille Nacht* ושירים אחרים ידועים. עם סיום השירה ניגשו לגלות את המתנות, שהיו פרושות מתחת לעץ האשוח. טאבו או לא טאבו – מתנות החנוכה שלנו הגיעו מהבית והשתלבו בחגיגה הכללית, בהתאם לקונצפציה של יהודי מערב ברלין: *Weihnukka*. ארוחת הערב אומנם הייתה קרה, כדי לשחרר את העובדים מוקדם ככל האפשר, אבל היה שלל של ממרחים ופסטראמות לא רגילים; אני התחלתי לאכול, פשוטו כמשמעו. אווז חג המולד הממולא המסורתי הוגש למחרת בצהריים, משהו כבד עם הרבה *Speck*, ואיני בטוח אם נשמר לי התיאבון.

רוחות וסערות, משברי הים הרועמים שנשמעים גם במרחקים. עננים כבדים אצים בשמי החורף האפורים – ואני לא חליתי. הברונכיטיס טרם עבר, אך לא קבלתי עוד חום. הרופא המטפל, שוואבי זקן, שאלוהים יודע כיצד הגיע לצפון הרחוק, מדד בקפדנות את היקף החזה בנשימה מלאה, מלמל משהו בניב הדרום-גרמני הבלתי מובן, נתן מרשם לויטמינים וברזל, משהו לעורר תיאבון – *who knows* – ולא קבלתי יותר חום. כנראה שהים החל להשפיע.

בינואר הצטרף אלינו בן דודנו גרט מפרינוולדה. הוא היה צעיר מאתנו בשנה. הוא נראה לנו מפונק ובלתי מנומס והתגדר בשפת רחוב גסה במיוחד. אך הוא הסתגל הרבה יותר מהר ממני לסביבה הזרה והתחבר עם הילדים בקלות רבה. הוא היה טיפוס שמטפס על כל עץ, נכנס לכל חור ונמצא תמיד עם חברות ילדים. גם הוא נטה לברונכיטיס, אבל אצלו זה היה תורשתי, מצד אמו, הדודה רוזה. אצל רוזה הברונכיטיס התבטא באסטימה קשה, שהכבידה עליה במשך כל חייה, לפעמים מלווה בדלקת ריאות קשה, שלבסוף הביאה אותה אל קיצה באמצע שנות החמישים של חייה. גרט היה חסון ממני, והתחיל מוקדם בספורט, דבר שאני מעולם לא עשיתי. איני יודע באיזו מידה הים הצפוני חיסנו נגד הופעת האסטימה. עד כמה שידוע לי האסטימה השיגה אותו כמבוגר.

חודשי החורף חלפו והגיע האביב, במתכונת הצפונית, בזירות, מאוד מאופק. את יום הולדתנו ה-10 ראינו כאירוע מאוד חשוב, לפחות כפרשת דרכים. הייתה לכך הצדקה מסוימת: שנת הלימודים נגמרה בחג הפסחא ואנחנו סיימנו, כביכול, את שנתנו הרביעית בבית ספר היסוד. בתחילת שנת הלימודים החדשה היה עלינו לעבור לתיכון. למטה, אחותי, לא הייתה בעיה. היא ניגשה לבי"ס תיכון בוויק, עברה שם מבחן קבלה ונתקבלה לכיתה הראשונה בתיכון, שבגרמניה נקראת *Sexta*, והיא מקבילה לכיתה ה' אצלנו; אך בגרמניה החלוקה הייתה שונה ועד לבגרות היו צריכים ללמוד 9 כיתות בתיכון. עבורי העניין היה יותר מסובך. כדי להתקבל ל-*Sexta* בתיכון של ווריץ הצטרפתי ללמוד צרפתית; בבתי הספר התיכוניים בשלזוויג-הולשטיין השפה הזרה הראשונה שנלמדה הייתה אנגלית. (למה זה לא חל על אחותי איני זוכר). הוחלט אפוא, שאלמד את תוכנית הלימודים של ה-*Sexta* באמצעות מורה פרטי. הושגו ספרי הלימוד המתאימים בצרפתית, חשבון, דקדוק גרמני וחומר קריאה.

המורה שהיה צריך להכין אותי היה איש זקן, מורה בדימוס, מחוג המכירים של גבי הובו. הוא היה חביב למדי, ולפי התרשמותי התקדמתי אצלו לא רע; רק כשהגעתי לבה"ס בווריץ התברר לי כי ההפך הוא הנכון. המורה ודאי לא היה מורה תיכון מנוסה, ברמה של המורים בווריץ, אך במשך השנים נעשיתי זהיר מלתלות את קולר כישלונותי האקדמיים במוריי. כבר שכחתי, כיצד מטה התמודדה עם זה; אני חושב שלא היו לה בעיות, לפחות לא בשנים הראשונות. גם איני זוכר כיצד הסתדר גרט; אבל הוא היה שנה צעיר יותר ומספיק מוכשר בכדי לוותר על כמה חודשי לימוד.

במשך חודשי החורף לא היינו במעון היליגנליי יותר מחמשה, ששה ילדים. הייתה אתנו ילדה קטנה, בת ארבע, שהוריה לא יכלו לעמוד בהוצאות והיא נשארה אחר כך גם ללא תשלום. מברלין הגיע נער בן 12,